

Deze rubriek is de plaats om verslag te doen van congressen, studiedagen en andere gebeurtenissen die mogelijk interessant zijn voor kwalitatief onderzoekers. Redacteur is Harrie Jansen: hj.kwalon@gmail.com.

Het derde Kwalitatief Sterk Symposium: Grounded Theory 40 jaar later

Hennie Boeije, Bouwine Carlier, Jeanine Evers, Floryt van Wesel

Op 24 maart hield Kwalitatief Sterk, het netwerk voor kwalitatief onderzoek in Vlaanderen, zijn derde jaarlijkse symposium in Antwerpen. Fred Wester, Radboud Universiteit Nijmegen, opende het symposium met een plenaire lezing over de gefundeerde theoriebenadering en wat daar veertig jaar na het baanbrekende boek van Glaser en Strauss van over is. Daarna waren er twee rondes met vier workshops zodat elke deelnemer aan twee workshops kon deelnemen. De vier workshops, waarvan wij de eerste drie konden bijwonen, waren:

1. Fred Wester (Radboud Universiteit Nijmegen) over *sensitizing concepts*;
2. Aleidis Devillé (Hogeschool Kempen en Katholieke Universiteit Leuven) over toepassing van *Qualitative Comparative Analysis* (QCA) op interviewgegevens;
3. Etienne Vermeire (Universiteit Antwerpen) over *analyse van beeld en geluid* met NVivo8;
4. Jasmina Sermijn (Vrije Universiteit Brussel) over *de narratieve onderzoeksmethode*.

De plenaire openingslezing van Fred Wester

Een deel van de *keynote* lecture van Fred Wester was, hoe kan het ook anders, gewijd aan de individuele bijdragen van Barney Glaser en Anselm Strauss aan de *Grounded Theory*. Immers, zij zijn degenen geweest die de gefundeerde theoriebenadering hebben ontwikkeld en naar buiten gebracht. Op de eerste plaats door een inhoudelijke studie te publiceren over de omgang tussen medewerkers in het ziekenhuis, patiënten die stervende zijn en hun familieleden: *Awareness of Dying* (Glaser & Strauss, 1965). Op de tweede plaats door te publiceren over de werkwijze die ze hadden toegepast bij dit onderzoek: *The Discovery of Grounded Theory* (Glaser & Strauss, 1967a). In *Awareness of Dying* was de 'beseftcontext' het kernconcept dat in hun analyse werd ontwikkeld als het integrerend principe van de onderzochte praktijk. Vervolgens lieten ze in *Time for Dying* (Glaser & Strauss, 1967b) zien dat hun data ook via een ander integrerend principe konden worden georganiseerd, namelijk het tijdsverloop van het sterftraject.

Duidelijk werd dat Glaser en Strauss uit verschillende tradities voortkwamen. Zij zijn geïnspireerd door verschillende leermeesters, zoals de empirisch-analytische Lazarsfeld en de symbolisch interactionisten Blumer en Denzin. Op een moment dat met name de sociologie behoefte had aan theoretische vernieuwing, hebben ze hun ideeën uitgewerkt

en gepubliceerd. Ze lieten zien hoe de sociale werkelijkheid kon worden onderzocht aan de hand van interacties bestaande uit handelingen, betekenissen en mensen. Qua uitwerking kende hun werk nog veel hiaten; het was helemaal niet duidelijk hoe je constante vergelijking moest doen en hoe je theoretische selectie kon toepassen. Daarvoor hadden ze vervolgwerk en collega's nodig die dat met hen en voor hen konden doen.

Des te erger is het misschien dat Glaser en Strauss een conflict kregen over hun geesteskind en leken te publiceren om elkaar te treiteren in plaats van over hun wetenschappelijk werk te rapporteren. En ze lieten de wereld in verwarring achter. Althans, zo lijkt het vaak volgens Wester, omdat zoveel onderzoekers zeggen dat ze aan gefundeerde theorieontwikkeling doen, maar eigenlijk alleen het doel hebben een onderzoeksvraag te beantwoorden door een beschrijving van het onderzoeksveld te geven. Een substantieve *grounded theory* is een *middle-range*-theorie, een theorie die is ontwikkeld in een bepaald veld. Door vergelijking met andere velden kan de theorie op een steeds abstracter niveau worden geformuleerd en een formele theorie worden. Hiervan zijn slechts zeer weinig voorbeelden te vinden, zoals de besefscontext, de *negotiated order* en de leerperspectieven van studenten. Volgens Wester was dit ook niet het belangrijkste streven van Glaser en Strauss. Zij waren na enkele vergelijkingen klaar en als anderen het niet genoeg vonden, moesten ze die vergelijkingen op andere locaties zelf maar gaan uitvoeren.

Ook in Nederland werd de gefundeerde theoriebenadering uitgewerkt en van methoden, procedures en reflectie voorzien door Wester in zijn proefschrift uit 1984. Dit proefschrift werd omgezet in het leerboek *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (Wester, 1995, eerste druk 1987). Een kernelement daarin is het vierfasenmodel: exploratie, specificatie, reductie en integratie.

In de gefundeerde theoriebenadering staan vier principes centraal. Ten eerste, de vraagstelling is voorlopig en wordt in het onderzoek aangepast. Dat is eigenlijk vanzelfsprekend, maar in dit type onderzoek is het principieel. Ten tweede, de dataverzameling en -analyse wisselen elkaar af en dat is bedoeld om zowel exploratie (*exploration*) als reflectie (*inspection*) te kunnen realiseren. Ten derde, constante vergelijking en theoretische selectie zijn nooit uitputtend en daarom is reduceren en focussen onvermijdelijk. Ten vierde, vooraf bestaande ideeën mogen, moeten zelfs, door de onderzoeker worden meegenomen, maar dienen passend te worden gemaakt voor het veld van onderzoek. De onderzoeker maakt gebruik van zogenaamde *sensitizing concepts* (zie de beschrijving van de workshop hierna).

De lezing was mede zo interessant omdat Wester zijn eigen ontwikkeling met betrekking tot de gefundeerde theorie in zijn lezing had verweven. Hij was 'Discovery' nog eens gaan nalezen, had nog wat oudere bronnen geraadpleegd en had gekeken naar de recente literatuur over de *grounded theory* en de relevante websites. Op de site van het Grounded Theory Institute van Barney Glaser wordt verwezen naar de orthodoxe, klassieke, authentieke of Glaserian *grounded theory*. Het boek waar Wester het meest van heeft geleerd, is Glaser's *Theoretical Sensitivity* (1978). Ook het boek *Qualitative analysis for social scientists* is leerzaam, omdat het veel voorbeelden van de begeleidingspraktijk van Strauss (1987) bevat.

Velen maakten lange dictaten van Freds lezing die dan ook veel weg had van een college. Fred ziet de dingen scherp, hij kan ze duidelijk uitleggen en hij brengt ze op een aangename manier. Met zijn lezing voorzag hij in een grote behoefte.

De workshop over QCA

Aleidis Devillé van de Hogeschool Kempen en de Katholieke Universiteit Leuven gaf een inleiding in de analyse van interviews met de Qualitative Comparative Analysis (QCA) van Charles Ragin.

Er is zeker durf voor nodig om een analysemethode als QCA toe te lichten op een symposium voor kwalitatief onderzoekers. De methode heeft onmiskenbaar een aantal kwantitatieve aspecten in zich, zoals het gebruik van dichotome variabelen, de intercoördinatie betrouwbaarheid, de aselecte steekproeftrekking en de toetsing van hypothesen. Aleidis prees deze manier van werken aan en duidde QCA als een poging de kwalitatieve onderzoeksmethode meer betrouwbaar te maken. Dat was velen wel tegen het zere been...

Aleidis legde uit dat ze in een leegte binnen de positivistische methoden is gestapt; het zwakke punt is hierbij namelijk volgens haar dat in de inductieve fase van de empirische cyclus de onafhankelijke variabelen a priori worden beschouwd als gekend. Bij de methoden die in interpretatief onderzoek worden gebruikt, ook in de grounded theory, ligt de nadruk juist op inductie en innovatie. Deze kracht kan worden aangewend om tot betere methoden te komen.

QCA is gebaseerd op de *comparative method* waarbij alle casussen systematisch worden vergeleken op meerdere variabelen door middel van booleaanse algebra (Ragin, 1987). Het begint met het dichotomiseren van de variabelen. Vervolgens worden afhankelijke en onafhankelijke variabelen gedefinieerd en zullen na de analyse die onafhankelijke variabelen overblijven die samen voldoende voorwaarden vormen voor de bepaling van de waarde van de afhankelijke variabele. Dit doet sterk denken aan regressie-analyse, maar dan in een vereenvoudigde vorm. Alleen wat er daarna gebeurt, is wel uniek. De interesse gaat niet zozeer uit naar de samenhang tussen variabelen en het verklaren van de afhankelijke variabelen, maar naar de casussen die een uitzondering vormen op het patroon. Via deze casussen kunnen nieuwe kenmerken worden ontdekt. De software die wordt gebruikt voor QCA geeft aan waar zich contradicties voordoen. Hierna kan de onderzoeker nagaan waarom deze casussen niet aan het patroon voldoen en kan de theorie indien nodig worden aangepast.

In de zaal waren er scherpe reacties op het betoog. Dat kwam met name door de positie die de Aleidis koos: ze schuwde niet de bestaande methoden te kritiseren om zo de noodzaak van QCA aan te geven. De zaal was overwegend van mening dat QCA in sommige studies een aanvulling kan zijn op een kwalitatieve data-analyse. Het gebruik van een maat om de inter-beoordelaarsbetrouwbaarheid (*inter rater reliability*) vast te stellen, leidde er in het onderzoek toe dat de lengte van de te coderen fragmenten vooraf was vastgelegd en dat er ook geen nieuwe codes konden worden aangemaakt. Dit was voor velen een brug te ver; men vond dit niet echt een 'kwalitatieve' werkwijze.

Ook was de zaal sceptisch over de voorwaarden waaronder QCA kan worden toegepast. De steekproef dient zorgvuldig te zijn samengesteld. Indien mogelijk moet op theoretische overwegingen worden gekozen, maar daarnaast dient een aselechte steekproef te worden getrokken, bijvoorbeeld binnen een wijk of een straat. Het nut en de noodzaak hiervan werden ter discussie gesteld en ook het niet-kwalitatieve karakter van de werkwijze.

Een tweede bezwaar was het dichotomiseren van de variabelen. Hiermee gaat veel te veel van de waarde van de rijke, kwalitatieve data verloren. Door dichotomisering werd de complexe en rijke informatie over de houding van de Belgische participanten ten aanzien van vluchtelingen gereduceerd tot een vermelding van wel of geen discriminatie.

De workshop over QCA heeft de toehoorders zeker aan het denken gezet en aangemoedigd om nieuwe wegen te bewandelen. Ze kunnen Aleidis' pionierswerk in ieder geval ter harte nemen en profiteren van de methodologische openheid over haar werk.

De workshop over het gebruik van sensitizing concepts

De workshop van Fred Wester begon met een verhaal over het gebruik van sensitizing concepts door Blumer en Denzin. Vervolgens werd de rol van deze begrippen in de gefundeerde theoriebenadering toegelicht en werd ingegaan op de doelen die sensitizing concepts kunnen dienen.

Volgens Blumer (1969) zijn sensitizing concepts vooral richtinggevend voor het onderzoek en voor de onderzoeker. De begrippen moeten open zijn naar het veld toe; ze bestaan kortom uit een combinatie van zowel theoretische als empirische kenmerken. Volgens Denzin (1985) is een sensitizing concept een globale omschrijving van een concept op grond van literatuur. Een dergelijk begrip moet vertaald worden naar het veld, maar ook andersom: concepten uit het veld moeten vertaald worden naar de theorie.

In het kader van de gefundeerde theoriebenadering worden sensitizing concepts vooral gebruikt als beginbegrippen. Deze beginbegrippen moeten geoperationaliseerd worden door onderzoek van het veld. Dat wil zeggen, onderzoekers proberen relevante aspecten van het begrip te achterhalen en ze trachten indicatoren te vinden voor het begrip. In deze betekenis moeten de begrippen waarmee de onderzoeker begint 'gevoelig gemaakt worden' ofwel passend voor het veld van onderzoek. Dit proces leidt uiteindelijk tot een definitie of omschrijving van het begrip. Verschillende beginbegrippen worden daardoor uiteindelijk kernbegrippen, terwijl andere begrippen irrelevant blijken te zijn.

Sensitizing concepts dienen een aantal belangrijke doelen. Ze kunnen globale inzichten geven en richting geven aan de exploratiefase van de analyse. Tevens kunnen ze de basis zijn van topiclijsten, omdat ze in het begin van het onderzoek al een rol spelen. Ze kunnen zelf ook voortkomen uit de exploratiefase. Ze kunnen orde brengen in een chaos van codes en ze sturen de theorieontwikkeling.

De rest van de workshop bestond uit vragen van het aanwezige publiek. Dit resulteerde in een niet altijd even vlot verlopend adviesuurtje.

De workshop over analyse met NVivo 8

Een derde workshop werd geleid door Etienne Vermeire van de Universiteit Antwerpen en had als onderwerp de analyse van geluids- en beeldmateriaal met NVivo8. Helaas was het de organisatie niet gelukt het programma zodanig op de beschikbare pc's geïnstalleerd te krijgen dat het ook werkte. Hierdoor kon het belangrijkste doel van de workshop niet gerealiseerd worden, namelijk hands-on oefenen met de multimediale opties van NVivo. Dit was ook voor de organisatie zelf heel teleurstellend, temeer daar men zelfs de moeite had genomen speciaal voor de workshop headsets aan te schaffen. Etienne Vermeire reageerde met bewonderenswaardige rust en veranderde de insteek van de workshop. Het werd uiteindelijk meer een vraag- en antwoordspel tussen de moderator en het publiek. Voor velen een voordeel omdat ze hun – vaak nogal basale – vragen konden stellen, voor anderen hierdoor minder interessant.

Literatuur

- Deville, A. (2008). *Schuilen in de schaduw. Mensen zonder wettig verblijf in de Belgische samenleving. Een kwalitatieve 'multi method' benadering*. Mechelen: Wolters Kluwer.
- Glaser, B.G. (1978). *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1965). *Awareness of Dying*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967a). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967b). *Time for Dying*. Chicago: Aldine.
- Ragin, C.C. (1987). *The comparative method: moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Strauss, A.L. (1987). *Qualitative Analysis for Social Scientists*. New York: Cambridge University Press.
- Wester, F. (1984). *De gefundeerde theorie benadering: een strategie voor kwalitatief onderzoek*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Wester, F. (1995). *Strategieën voor kwalitatief onderzoek* (1e druk 1987). Bussum: Coutinho.